

kényes témákat érint
elgondolkodtató
kirázott tőle a hideg
érthető

élethű radikális
veszélyező közelség
szókimondó
humoros
más

TOM
LANTOS
INSTITUTE

Újvilág komplex oktatási csomag

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Nyomtatva 2018-ban
A Tom Lantos Intézet által
1016, Budapest, Bérc utca 13-15.

Minden jog fenntartva. Előzetes írásos engedély nélkül a kiadvány tartalmi elemei nem helyezhetők el sem nyilvános, sem zárt adatbázisban, nem reprodukálhatóak vagy felhasználhatóak sem nyomtatott, sem online felületen.

Írta: Félix Anikó, Borsi Zsófia
Lektorálta: Galambos Henriette

Közreműködött: Pass Andrea, Barasits Eszter, Dés Júlia, Neumann Péter,
Szepes Anna, Török Tímea

A szöveg nem feltétlenül reprezentálja a Tom Lantos Intézet kollektív véleményét.

Tartalom

Bevezetés.....	2
Háttér	3
A projektben részt vevő szervezetek tevékenysége	7
Az Újvilág - osztálytermi színház, a projekt kiindulópontja	8
Az Újvilág projekt eredményei	10
Projektleírás	10
Koncepció.....	11
Együttműködés és a program felépítése	11
A foglalkozások dokumentálása	12
A részt vevő iskolák, osztályok	13
Visszajelzések	15
A diákok visszajelzései az előadásról és a drámapedagógiai foglalkozásról	15
Szepes Anna, Török Tímea a drámafoglalkozások vezetőinek összefoglalója	18
A Haver foglalkozás visszajelzései	20
Visszajelzések tanároktól	21
Esettanulmány az egyik iskoláról: megfigyelések a foglalkozásokról, visszajelzések	23
Konklúzió	27
Bibliográfia	29
1. sz. melléklet: Előzetes kérdőív a tanárokkal	31

Bevezetés

Az antiszemitizmus elleni küzdelmet az oktatás eszközén keresztül lehetőség szerint minél fiatalabb korban érdemes elkezdni. Számos olyan informális oktatási projekt létezik, amely különböző módszertanok segítségével próbál meg eredményt elérni ezen a téren. Ugyanakkor ezek a projektek általában egymástól elkülönülve működnek, nem egységes koncepció alapján épülnek fel és egy-egy alkalomra, iskolai látogatásra koncentrálnak. Emiatt a hatékonyságuk csökken, és nehezen mérhető, rövid- és hosszú távú hatásuk még mindig nem kellő mértékben feltétlenül optimális. A középiskolai tananyagnak pedig összességében nem része a zsidósággal kapcsolatos ismeretek átadása, ha mégis, akkor az általában főleg a holokausztra koncentrálnak, ami sok esetben hatásában kontraproduktív. Az Újvilág elnevezésű oktatási projekt a nem feldolgozott holokauszt-örökségről, előítéletekről, radikalizációról és zsidó

FOTÓ: DÖMÖLKY DÁNIEL

identitásról kívánt meg átadni információt a programban résztvevő diákoknak. A Tom Lantos Intézet szakmai vezetésével és támogatásával egy komplex oktatási projekt jött létre, amelynek elemei egy konkrét koncepció mentén épültek egymásra: magába foglalta az Újvilág című előadás megtekintését, az azt követő drámapedagógiai foglalkozást és 2-3 héttel később a Haver Alapítvány által tartott foglalkozást. Az oktatási csomag minden részéhez mérési eszközt társítottunk, amely interjúkat, részt vevő megfigyelést, illetve kérdőíves adatfelvételt is jelentett. Mindezek alapján a következőkben egy rövid szakirodalmi áttekintő után a projekt koncepcióját, felépítését, illetve annak tapasztalatait, eredményeit kívánjuk összefoglalni a hasonló kezdeményezésekben résztvevők és a tágabb értelemben vett érdeklődő közönség számára.

Elméleti háttér

A) az iskola mint közeg a (de)radikalizációra

Az oktatási intézmények meghatározó szerepet játszanak a fiatalok értékrendjének formálásában. Az IC Thinking (Integrative Complexity) kutatócsoport szerint a minél inkább leegyszerűsített értékrend és világlátás növeli az esélyét annak, hogy valaki radikális nézeteket alakítson ki, és hogy fizikai vagy verbális erőszakhoz folyamodjon (Nordbruch 2016). A radikalizáció megelőzésének elsődleges fázisa tehát a kritikus gondolkodásmód elsajátítása és demokratikus értékekre való nevelés.¹ Ezeknek a célja, hogy a diák egy komplex értékrendet alakítson ki (Nordbruch 2016).

Az iskolai közösség lehet eszköz, de kihívás is a radikalizáció megfékezésére, hiszen többek között platformot nyújthat arra is, hogy a diákok egymás közt népszerűsítsék radikális nézeteiket. Ahogy arra majd a későbbiekben visszatérünk, a programban részt vett iskolák közül is volt olyan, ahol a tanárok elmondása szerint az osztályban kialakult egy olyan közhangulat, ahol a *Mein Kampf*

¹ Magyarországon a kritikus gondolkodásmód kialakítására és a demokratikus értékekre való nevelésre fókuszál hosszú évek óta a Demokratikus Ifjúságért Alapítvány.

olvasása, a holokauszttagadás vagy Szálasi dicsérete egyre mindennaposabbá, egy-két diák hatására egyre inkább elfogadottabbá vált az osztályban. Ezért fontos a deradikalizációs folyamat második fázisa, amely prevenció helyett a már érintett személyekre koncentrál. Ebben a szakaszban is nagy felelőssége van az oktatási intézményeknek, hiszen ha az iskola képes kialakítani egy olyan közeget, ahol a diákok szabadon kifejezhetik a véleményüket, ott a tanárok is jobban észreveszik a radikalizáció első jeleit diákjaikon (Nordbruch 2016). Ugyanakkor a tanárok egy része különböző okokból adódóan sokszor nem érzi feladatának, vagy nem rendelkezik a megfelelő eszközökkel arra, hogy aktívan részt vegyen a diákok ilyen témákkal kapcsolatos érzékenyítésében, illetve esetleges deradikalizációjukban. Még akkor is, ha fontosnak tartják ezt a feladatot, sokszor inkább külső aktorokra hárítják ezt a munkát. Ahhoz, hogy ezen változtatni lehessen, szükséges, hogy az iskolai oktatók megfelelő, demokratikus oktatásra specializált képzésben legyenek részt, lehetőleg még a pedagógiai tanulmányaik során².

Ahhoz, hogy a deradikalizáció sikeres legyen, feltétlenül szükséges megértenünk a radikális csoportokhoz csatlakozó fiatalok személyes motivációit. Tore Bjorgo (2002), a szélsőjobboldali extrémizmus és gyűlölet-bűncselekmények elismert kutatója szerint, bár fontos tényező lehet, ha a belépő tag eleve hasonló ideológiai nézeteket vall, ennél jóval meghatározóbb ok az identitás keresése és a közösséghez való tartozási vágy. Sokszor ez társul a társadalmi normák ellen való lázadás kifejezésének igényével, amelyet a radikális csoportokban megtalálhatnak a fiatalok. Hasonló megállapításra jutott egy, a magyar fiatalokat vizsgáló reprezentatív mintán végzett kutatás, amely szerint leginkább a közösségiség élménye vonzza a fiatalokat a szélsőjobboldal felé (Félix-Gregor 2014). Bjorgo a kilépést, a radikális csoportokkal való szakítást egy többlépcsős folyamatként értelmezi, melyben a társadalom és a deradikalizáció segítésére kialakított speciális platformok munkája is nélkülözhetetlen, hiszen a kilépés általában identitásvesztéssel is társul.

² Ezt valósította meg például az „Új-Demokratikus nevelés gyakorlata” intenzív tréning 2014-ben Magyarországon. A tréning során négy szerepre osztották a jelenlévőket: résztvevőre, tanárookra, diákokra és megfigyelőkre. A képzésen egy demokratikus iskolaalapítást és ennek további lépcsőfokait szimulálták, különféle interaktív módszerek, játékok, mini-kurzusok és filmvetítések segítségével.

B) tantermi színház, drámapedagógia

A színház használata mint nevelési eszköz egy viszonylag új módszer, amely a 60-as évek Angliájában jelent meg először (Bethlenfalvy- Lipták 2008). A színházi nevelési / színházpedagógiai program definícióját a 2017-es új Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv (Cziboly 2017: 10) az alábbi módon határozza meg:

1. Elsődlegesen a köznevelésben résztvevők számára készült,
2. Előadás vagy jelenetsor van benne, mely épülhet az önkifejezés bármilyen verbális és nonverbális műfajára (pl. prózai színház, báb- és figurális színház, tánc- és mozgásszínház, zenés színház, cirkusz, performansz, stb.),
3. Pedagógiai célja van az alkotóknak,
4. A résztvevők a program során annak menetét érdemben befolyásoló vagy az abban történetekre érdemben reflektáló, nyíltinterakcióban vehetnek részt,
5. Megismételhető, minden alkalommal különböző csoportoknak játszott programok.

A színházi nevelés egyszerre nevel *színházra* és *színházzal*: lényeges benne mind a forma, mind az oktatási tartalom. A tantermi színház feladata egy olyan közeg biztosítása, ahol a résztvevők véleményüket szabadon ütköztethetik, és ahol mindenkit meghallgatnak. Ebből kifolyólag ez a módszer egy nem-hierarchikus oktatási forma, ahol a tanulók egymásról, és egymástól is tanulhatnak (Bethlenfalvy- Lipták 2008).

Magyarországon számos független színház és társulat működik, amely a fiatalok bevonásával, játékos módszerekkel nyújt informális oktatást bizonyos társadalmi kérdésekről. 2017-ben a Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv 119 színházpedagógiai programot kínáló magyar szervezetről számolt be (Cziboly 2017). Nemzetközi szinten elmondható, hogy „a hazai színházi nevelési és színházpedagógia mind sokszínűségét, mind elterjedtségét, mind minőségét tekintve nemzetközi viszonylatban is az élvonalban van” (Cziboly 2017: 6). Az első ilyen kezdeményezés Közép-Kelet-Európában a gödöllői **Kerekasztal Nevelési Központ** volt, mely ma már Budapesten működik. A Kerekasztal előadásait a diákok ingyen látogathatják. Hasonló alapokra épít a budapesti **Káva Kulturális Műhely**, a „résztvevő színháza”: előadásai egy-egy társadalmi vagy

morális problémát helyeznek a középpontba, melynek megoldásában a nézőknek aktív szerepe van. A társulat szerint, ha egy fiktív helyzetben megtanulunk egyéni döntéseket hozni, akkor annak a való életben is hatása lesz mindennapi döntéseinkre.

C) informális oktatás az előítéletek ellen

Felmerül a kérdés, hogy miért van szükség egy olyan informális oktatáson alapuló projektre ma Magyarországon, mint az Újvilág, amely kifejezetten az antiszemitizmus és a zsidósággal kapcsolatos ismeretek témáját állítja középpontba. Kovács Mónika (2000), szociálpszichológus kutatása a zsidósággal kapcsolatos témák oktatásáról rávilágít a magyar történelemoktatás bizonyos hiányosságaira és problémáira, amely így részben választ ad erre a kérdésre.

Kovács Mónika szerint a rendszerváltás után a magyar politikai közéletet a holokauszttal kapcsolatban egy úgynevezett „védekezési mechanizmus” jellemzi (Kovács 2000). Ez részben a kommunista múlt hozadéka, amely megnehezítette a kollektív szembenézést a második világháború alatt elkövetett tettekkel. Ez a sokszor hátrító, tényeket elhomályosító hozzáállás megjelenik a mai magyar történelemoktatásban is. Bár az iskoláknak több, az Oktatási Hivatal által jóváhagyott történelemtankönyv áll rendelkezésükre, kevés a kerettanterv által nyújtott idő például arra, hogy egyéni élettörténeteken keresztül mutassák be a pedagógusok a holokauszt történéseit, illetve hétköznapi helyzetek szemléltetése által vezessék rá a diákokat az empátia megtapasztalására (Kovács 2016). Ez a sokszor ködösítő, relativizáló megfogalmazás szintén teret nyújthat a radikalizáció terjedésének. Többek között az ilyen problémákhoz nyújthat segítséget, kiegészítést a tanterv keretein kívül zajló informális oktatás.

Végző soron fontos, hogy a különböző intézmények, csoportok és szervezetek megosszák tudásukat és erőforrásaikat egy minél hatásosabb program kialakítása érdekében (Ramalingham 2014). Az Újvilág projekt keretein belül pontosan ezt kívántuk megvalósítani: oktatási intézmények, civil szervezetek és színházzal, színházi neveléssel foglalkozó szakemberek működtek együtt azért, hogy egy társadalmi problémára egy interdiszciplináris, átfogó választ dolgozzanak ki.

A projektben részt vevő szervezetek tevékenysége

A 2011-ben alapított *Tom Lantos Intézet* egy független ember- és kisebbségjogi szervezet, amely kutatási és oktatási platformként működik. Célkitűzése, hogy hidat képezzen a kutatás és a politika, valamint a normák és a gyakorlat közé. Stratégiai célja az emberi és kisebbségi jogok széleskörű szocializációja kutatás, oktatás, nyilvános viták, publikációk és megemlékezések segítségével. A szervezeten belül négy program működik: Romák emberi és állampolgári jogai, Magyar kisebbségek, Zsidó élet és Antiszemitizmus és a programterületeket átfogó Emberi jogok és Identitás Program. Az Újvilág komplex oktatási csomag a Zsidó élet és Antiszemitizmus program keretein belül valósult meg. A program célja hazánk zsidó örökségének ápolása, információátadás a jövő generációi számára és az antiszemitizmus elleni fellépés különböző oktatási és kutatási projekteken és eseményeken keresztül.

A *Mentőcsónak Egység* 2014-ben kezdte meg munkáját a *Szputnyik Hajózási Társaságon* belül, majd függetlenül folytatott, hogy olyan színházi nevelési előadásokat hozzon létre, amelyek kifejezetten társadalmi problémákat vizsgálnak. A diákokkal folytatott munkájuk során szembesültek az alkotók azzal a ténnyel, hogy a fiatalok körében egyre gyakoribb az előítéletes gondolkodás, a negatív diszkrimináció, a kirekesztő beszédmód, a rejtett rasszizmus. Így a Mentőcsónak eddigi programjaiban is olyan aktuális társadalmi kérdéseket vizsgált, mint az előítéletesség, a magyarországi mélyszegénység, a rasszizmus vagy a menekültkérdés. Fontosnak tartják, hogy a hátrányos helyzetű csoportokkal szembeni előítéletességet színházi eszközök segítségével is csökkentsék, s így a toleranciát és a szolidaritást erősítsék nézőikben, különösen a fiatalokban. Pass Andrea, az Újvilág előadás írója és rendezője többi darabjában is aktuális társadalmi kérdéseket feszeget, amelyek reflektálnak a körülöttünk lévő világra.

A 2002-ben alapított *Haver Alapítvány* önkéntes oktatóstábjá elsősorban középiskolásoknak és egyetemistáknak tart interaktív órákat informális oktatási eszközökkel a zsidóság témájában. Foglalkozásai olyan specifikus témákra épülnek, mint a zsidó identitás, zsidó kultúra és tradíció, zsidó történelem, holokauszt, zsidó vallás és közösségek. Elsődleges célja a társadalomban meglévő, zsidósággal kapcsolatos tévhitek eloszlatása. A Haver külön hangsúlyt fektet arra, hogy a diákok megismerjék a tankönyvi adatok mögött húzódó emberi

sorsokat, elgondolkodjanak a néhol egy-egy mondattal elintézett történelmi dátumok és események súlyán. A foglalkozások egyik fő célja, hogy a fiatalok érthető és könnyen hozzáférhető módon, személyes történeteken keresztül tárják fel a zsidóság és zsidó identitás témáihoz kapcsolódó kérdéseket.

Mind a Mentőcsónak Egység, mind pedig a Haver Alapítvány rendelkezik tapasztalattal az informális oktatás és a színházi nevelés együttes alkalmazásával kapcsolatban. A Haver Alapítványnak 2016-ban is futott egy közös tantermi projektje a Gólem Színházzal, amely projekt a Színház *Szakácskönyv a túlélésért* című előadásához készült. A tantermi projekt alapvető kérdésselvetése, hogy hogyan befolyásolják a történelem eseményei az életünket – a magánember, egy család életét; mennyire reflektáltak jelenik meg (például a tantermi projektben részt vevő) diákok életében a történelmi, közéleti események magánéletet befolyásoló hatása.

A „*Színházzal az előítéletmentes fiatalokért*” az Újvilághoz hasonlóan, szintén egy többlépcsős, drámapedagógiai és színházi eszközöket alkalmazó iskolai előadássorozat és foglalkozás volt, amelyet a Mentőcsónak Egység, a TASZ és a „GYERE” Gyerekesély Egyesület hozott létre együtt 2015-ben, a Norvég Civil Alap támogatásával. A program öt lépcsőfokon keresztül mutatott be és vitatott meg „játszva” kamaszkorú iskolai csoportokkal olyan témákat, mint a szegénység, xenofóbia, diszkrimináció vagy rasszizmus.

Az Újvilág – osztálytermi színház, a projekt kiindulópontja

Az Újvilág című előadás főszereplője a 16 éves Kata, aki a történet elején egy dobozzal a kezében kezdi mesélni a közönségnek eddigi élete történetét. Elmondja, hogy miután szülei úgy döntöttek, hogy külön folytatják életüket, a korábbi gazdag budai környezetből egy lakótelepre költözik édesanyjával. A cselekmény 1998 és 1999-ben játszódik, abban az időszakban, amikor a projekt célközönsége, a középiskolás diákok születtek. Az előadás miliője minden részletében a 90-es éveket idézi, mégis, a mával való párhuzamok sok tekintetben relevánsak lehetnek, amelyre még a későbbiek során visszatérünk.

Kata a költözéssel egy teljesen új közösségbe csöppen bele, olyan fiatalok közé kerül, akik először ellenségesnek tűnnek számára, azonban később mégis barátságba

FOTÓ: DÖMÖLKY DÁNIEL

kerül velük. Új barátain keresztül olyan szélsőséges eszmékkel találkozik, amiket képes szembeállítani szülei szabadelvű nevelési módszereivel és azok kudarcával. A sorsában rokon, érzelmileg sebzett három fiatal egymásra talál. Együtt növesztik fékezhetetlen haraggá sérelmeiket, és keresik azok irracionális célpontjait. A harc az ellenség ellen egyre durvább eszközöket követel, amit úgy tűnik, már a szülők sem képesek megállítani. Csak ekkor mondják el a szülei Katának, hogy zsidó származású. Az előadás végén Kata ismét a nézőkhöz beszél az eltitkolt családi múltat jelképező doboz mellett állva. Elmondja, hogy nem tudja, merre induljon tovább, hogy élete hogyan fog folytatódni. Ugyanakkor arra nem ad választ a darab, hogy ez után Kata merre indul tovább, hogy „rajzolja tovább életvonalát”, ahogy azt az előadásban megfogalmazza. Az Újvilág olyan fontos kérdéseket feszeget, mint a múlt elhallgatása, amit a történetben a felnőttek képviselnek, valamint a különböző okok következtében bekövetkezett radikalizáció, amelyet pedig a fiatalok. A darab mégsem foglal állást amellett, hogy mi a jó és mi a rossz, hanem bemutatja a különböző álláspontokat és az egyes szereplők motivációit.

Az Újvilág projekt eredményei

Az Újvilág projekt azt a célt tűzte ki, hogy bővítse és mélyítse a diákok képét és ismereteit a zsidóságról, az antiszemitizmusról és a rasszizmusról, informális oktatási módszerek segítségével. Úgy ösztönzi kritikus gondolkodásra a tanulókat, hogy igyekszik több szempontból is megközelíteni az antiszemitizmus, rasszizmus témáját. Ezt egyrészt úgy éri el, hogy a darab során végigkövethetjük, hogy milyen lépcsőkön keresztül juthat el egy „átlagos” kamasz ahhoz, hogy egy szkinhead mozgalom tagjává váljon. Így a résztvevő diákok megismerhetik a már radikális nézeteket valló fiatalok szempontjait. Egyértelmű állásfoglalás helyett a darab lehetőséget ad arra, hogy a diákok kialakítsák és megvitassák saját véleményüket a témáról a látottak alapján.

Az Újvilág igyekszik olyan színházpedagógiai eszközökre építeni, amelyek jó alapot biztosíthatnak a demokratikus értékekre való nevelés gyakorlati megvalósítására. Teszi mindezt úgy, hogy amennyiben egy dialógust kezdeményez a radikalizáció kérdéséről az ennek a veszélynek leginkább kitett korosztályal.

Projektleírás

A projekt szakaszai a következőképp alakultak 2017 során:

A projektet megelőzte egy kutatási folyamat, melyben a hasonló oktatási projekteket, tapasztalatokat összegeztük, majd beépítettük a koncepcióba. Januárban és februárban a koncepció előzetes kidolgozására került sor. Szintén ebben az időszakban kezdődött meg az iskolákkal való kapcsolatfelvétel, az ott tanító pedagógusokon keresztül, akik segítettek az osztályokról előzetes információt gyűjteni. Maga az oktatási projekt februárban kezdődött meg, és két részben futott: a februártól májusig, illetve szeptembertől decemberig tartó időszakban. Ugyanebben a periódusban párhuzamosan zajlott a foglalkozások dokumentálása is. A programmal kapcsolatos visszajelzéseket a diákok, tanárok illetve a szervezők tapasztalatait decemberben összegeztük.

Koncepció

Mely problémára reflektált a projekt?

Az Újvilág projekt több problémára is reflektált: az általános előítéletességre a fiatalok körében, és szűkebb értelemben a zsidóságról való tudás hiányára. Továbbá, megpróbálta kiegészíteni az aktuális magyar középiskolai oktatásban elsajátítható ismereteket. Az előadás szintén tárgyalja a kamaszkorban fennálló szélsőséges nézetekhez való vonzódás lehetőségét. A projekt ezentúl az ahhoz társuló felméréssel és ezzel a rövid brosúrával szeretne a hasonló oktatási projekteknél segítséget nyújtani a projektben tapasztaltak átadásával.

Együtműködés és a program felépítése

A TLI az előkészítő fázisban az oktatási projekt világos koncepciójának, módszertanának kidolgozását végezte el a partnerekkel együtt. Ez együtt járt a Haver módszertanának a projekthez illő átalakításával, amely a darabban felvetett kérdésekre reflektál és így alkot koherens egészet. Ehhez szükséges volt a Haver önkéntesek kifejezetten erre a projektre való felkészítése. A projekt hatékonyságának mérésére a Tom Lantos Intézet, a Haver Alapítvány és a Mentőcsónak Egység együttesen dolgozta ki a módszertant. A projekt végrehajtási fázisában a TLI a kidolgozott módszertan segítségével a projekt hatását is mérte.

A projektben résztvevő iskolák jelentkezhettek a közzétett hirdetésekre (közönségi oldalakon, a szervezetek honlapján illetve a Történelemtanárok Egyesületének honlapján), illetve a projekt vezetői is felkerestek iskolákat az ország minden területéről. Az iskolatípust illetően nem volt megkötés a korosztályon túl, de igyekeztünk előnyben részesíteni a vidéki, és nem „elit” iskolákat. Az oktatási projekt első szakasza az osztályok számára az Újvilág című előadás megtekintése és a hozzá kapcsolódó drámapedagógiai foglalkozáson való részvétel volt, amelyre az azt követő hetekben a Haver Alapítvány által tartott foglalkozás épült. A Haver foglalkozás, amelyre az előadást követő 2-3 hétben került sor, az előadásban felvetett kérdések közül az identitással kapcsolatos kérdésekre és a zsidósággal szembeni attitűdökre fókuszált. A Haver foglalkozásokon a

tanárokat arra kértük, ne vegyenek részt, hiszen ez esetlegesen befolyásolta vagy korlátozta volna a diákok viselkedését, megnyilvánulásait.

A felépítés kialakításában fontos szempont volt, hogy a két foglalkozás közötti időszakban a diákoknak lehetősége nyíljon arra, hogy elmélyüljenek a darabban felvetett kérdésekben, amelyet aztán a Haver önkéntes oktatóinak segítségével továbbgondolhattak, megvitathattak. Az oktatási projekt így több lépcsőben, többféle módszertan segítségével kívánt hozzájárulni a zsidósággal kapcsolatos ismeretanyag bővüléséhez, az előítéletek csökkentéséhez és a tolerancia növeléséhez körükben. Az iskolákkal az együttműködő szervezetek folyamatos kapcsolatot tartottak, az információgyűjtés közösen történt.

A foglalkozások dokumentálása

A középiskolai osztályokkal való munka egyrészt alkalmat adott arra, hogy – bár természetesen nem reprezentatív formában, de– képet kapjunk a diákság előítéletességének mértékéről, zsidóságról való ismereteikről országos szinten. Ezentúl a foglalkozásokon megvalósuló párbeszéd, viták, előkerülő problémák rögzítése a pedagógusok számára is fontos fogódzó lehet a későbbiekben ahhoz, hogy miképp beszéljenek előítéletekről, zsidóságról, antiszemitizmusról az osztályteremben.

A dokumentálást az iskolákkal való munka kezdetétől a végéig folyamatosan végeztük, amely a következő lépésekben zajlott:

1. *Előzetes információgyűjtés:* első körben az adott osztály pedagógusával beszélgettünk. Tájékozódunk az osztályok összetételéről, a tanulókról és a pedagógusok hozzáállásáról a felmerülő kérdésekhez, amely egy egységes kérdéssor alapján történő mini-interjú formájában valósult meg.
2. *Előadás alatt:* A programban résztvevő szervezetek képviselőinek segítségével dokumentáltuk az előadás alatt a diákok reakcióit a látott jelenetekre, például nevetést, ellenkezést, beszélgetést vagy érdektelenséget.
3. *A drámapedagógiai foglalkozás alatt:* A foglalkozás alatt a következőket figyeltük meg a diákokkal folytatott beszélgetés során:
  - a) Az osztály mennyire aktív a foglalkozáson, milyen gyakran szólalnak meg a diákok a feltett kérdéseknél? Milyen témák azok, amelyeknél

jobban figyelnek, jobban érdeklő őket? Tapasztalható-e direkt ellenkezés, ellenállás valamely téma kapcsán és az vajon minek tudható be? Van-e valami kirívó értelmezése a darabnak?

- b) Mit gondolnak, miért titkolták el Kata elől a zsidóságát? Mit mondanak, mi történik az egyes szereplőkkel a történet után, különösképpen Katával?
  - c) Mennyire tudnak párhuzamot vonni a jelenkor és a történet kora között?
4. *A drámapedagógiai foglalkozás után:* A diákok egy 3 nyitott kérdésből álló sablont töltöttek ki anonim módon.
  5. *A Haver foglalkozás után:* a diákok egy újabb, nyitott kérdésekből álló sablont töltöttek ki, amely ugyanazokat a kérdéseket tartalmazta, mint az Újvilág drámafoglalkozás után kitöltött kérdőív.
  6. *A Haver foglalkozás utáni értékelés:* Az önkéntesek egy értékelőlapot töltöttek ki a foglalkozáson tapasztaltakról.
  7. *Utókövetés:* A pedagógusokat a programsorozat utáni tapasztalataikról, visszajelzéseikről kérdeztük egy telefonos mini-interjú formájában.

A részt vevő iskolák, osztályok

A projekt 2017-ben a Tom Lantos Intézet támogatásával 5 középiskolába, összesen több mint száz középiskolai tanulóhoz jutott el az ország egész területén. A következőkben a programban részt vett iskolákat, illetve osztályokat fogjuk röviden bemutatni különböző szempontok mentén. A beszámoló alapjául és fentebb kifejtett módszertan alapján a kísérő pedagógusokkal készített interjú szolgált (Lásd 1. sz. melléklet).

Résztvevő iskolák

Balassi Bálint Gimnázium – Balassagyarmat (1 osztály)

Neumann János Számítástechnikai Szakgimnázium – Budapest (1 osztály)

Gönczi Ferenc Gimnázium és Szakgimnázium – Lenti (2 osztály)

BMSZC Petrik Lajos Két Tanítási Nyelvű Vegyipari, Környezetvédelmi és Informatikai Szakgimnáziuma - Budapest (3 osztály)

Wesselényi Miklós Szakgimnázium és Szakközépiskola – Nyíregyháza (1 osztály)

Iskolatípus

A résztvevő osztályok többsége szakgimnáziumból vagy gimnáziumból érkezett. A projektben részt vett egy olyan, 18-20 éves diákok számára fenntartott osztály is, melynek tanulói már szakképesítéssel rendelkeznek.

Földrajzi elhelyezkedés

A projektben két budapesti, egy észak-magyarországi, egy nyugat-dunántúli és egy észak-alföldi iskola vett részt. A budapesti osztályok tanulói egy része vidékről jár fel, vagy kollégista. A másik három iskola tanulói Balassagyarmatról, Nyíregyházáról és Lentiből, illetve a környező településekről érkeztek.

Társadalmi osztály

A foglalkozásban résztvevő diákok családi háttere és társadalmi háttere heterogén volt. A vidéki iskolákban 2 csoportban a középosztálynál alacsonyabb társadalmi státuszú családból származó tanulók voltak többségben, a balassagyarmati iskolából vegyes hátterű diákok érkeztek. A budapesti iskolák csoportjairól elmondható, hogy tagjai nagy többségben középosztálybeli családokból származtak. Az egyes osztályokon belül a tanárok véleménye szerint szélsőséges társadalmi különbségek, illetve ebből adódó konfliktusok nem voltak jellemzőek.

Szocio-demográfiai változók

A foglalkozás célcsoportja a 16 éves, vagy annál idősebb diákok voltak. A résztvevő tanulók többsége a 16-17 éves korosztályhoz tartozott, de a nyíregyházi csoportban akadtak 19-20 éves, az érettségit két év alatt végző tanulók is.

Az egyes csoportokon belül a nemek aránya viszonylag egyenlően oszlott el, a lányok pár fős többségével. Kivétel volt egy osztály, ahol a 31 tanulóból a lányok száma mindössze 4 volt.

Az iskolákat képviselő csoportokban a roma származású diákok száma maximum 2 volt. A foglalkozásokon összesen 4 roma diák vett részt³. Egyikőjük nem roma nevelőszülővel él.

³ Azért kérdeztünk rá kifejezetten a roma diákok számára, illetve osztályon belüli státuszára, mert az Újvilág előadás több olyan kifejezetten erős, rasszista kiszólást tartalmaz, amiket a

Attitűd

A megkérdezett tanárok véleménye alapján az osztályokban a politikai, illetve társadalmi témák iránti érdeklődés és általános attitűd 3 kategóriába sorolható:

- a) a politika és társadalmi problémák egyáltalán nem jelennek meg a diákok közti hétköznapi kommunikációban: 1 iskola
- b) politikai és társadalmi kérdéshez kötődő megnyilvánulás csak elvétve hangzik el, és jellemzően az sem a tanóra során: 2 iskola
- c) az aktuálpolitikai és társadalmi kérdések aktívan jelen vannak a tanulók életében, az ehhez kapcsolódó megnyilvánulások jellemzőek: 2 iskola

Ugyanakkor több tanár is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy diákjai nincsenek tisztában egyes közéleti, politikai fogalmak jelentésével, és az ilyen típusú megnyilvánulásaik többsége a szülőktől vagy a médiában látott, hallott vagy olvasott információkra épül. A megkérdezett csoportok tanárai közül mindegyik úgy nyilatkozott, hogy észrevételük szerint nincs komoly, politikát vagy társadalmi kérdéseket érintő konfliktus, megosztottság a csoport tagjai között.

Visszajelzések

A diákok visszajelzései az előadásról és a drámapedagógiai foglalkozásról

A foglalkozás után a résztvevők egy 3 kérdésből álló kérdőívet töltöttek ki. A válaszok összegzése során különböző kategóriákat hoztunk létre. Ez a csoportosítás a szerint történt, hogy a válaszokban mik voltak a legmeghatározóbb, visszatérő témák, illetve külön csoportba rendeztük az átlagostól eltérő, „extrém” véleményeket.

roma diákok számára megterhelő lehet végighallgatni. Így azokban az osztályokban, ahol roma tanulók voltak, erre különös hangsúlyt fordítottunk a feldolgozó foglalkozások során.

Tabu 1: Téma

Az első központi téma a „tabuk” és ezek feszegetése volt. Szinte majdnem minden tanuló megemlítette, hogy a darab kimondott olyan dolgokat, amiket ők nem mertek volna, vagy amit nem látnak egy tradicionális színházban. Érződött a válaszokon, hogy a válaszadók egy része nem merete konkrétan leírni a darab témáját, csak utalnak rá, mint „ilyen téma”, „társadalmi kérdés”, „fontos probléma”. Látszott továbbá az is a kitöltött kérdőívekből, hogy egyes diákoknak az is tabut jelent, hogy leírják a cigányság, zsidóság szavakat.

Tabu 2: Tér és forma

Továbbá újdonságnak találták az előadás által létrehozott teret és formát. Van, akinek tetszett az, hogy nem volt díszlet, más hiányosságként élte meg ezt. Az is meglepte őket, hogy a színészek ilyen közel játszottak hozzájuk, élvezték, hogy láthatták reakcióikat, hogy használták a nézőtér székeit és ezáltal ők is a darab résztvevőjének érezték magukat. Volt olyan visszajelzés, amely szerint zavaró volt, hogy sokszor már „túl hangosan kiabáltak” a színészek. Azért is érezték ilyen testközelinek az előadást a kérdőívek alapján, mert több szemszögből is láthatták a darab által feszegetett kérdéseket, mindezt követhető stílusban, egy olyan nyelvezettel elmesélve, ami közel áll a saját nyelvhasználatukhoz. A rasszizmus és antiszemitizmus más, nem feltétlenül a holokauszt tragikus szemszögéből, hanem egy hétköznapi történeten keresztül bemutatott megközelítése szintén segített a darab befogadásában a kérdőívekben megfogalmazottak alapján. A formai megjelenítésre érkezett olyan vélemény is, amely szerint a darabban kulcsfontosságú doboz, amelyben az eltitkolt múltat jelképező, nagymama által írt haláltábori napló volt, „állandóan az előtérben volt és mégis nagyrészt senki nem vett róla tudomást”. Ez azt is jelentheti, hogy talán a kevésbé didaktikus megjelenítése a holokausztmúltnak, amit ebben az esetben a zárt doboz szimbolizált, ugyanolyan vagy talán még hatásosabb tud lenni mint az explicit ábrázolás.

Kontinuitás-diszkontinuitás

Érdekes kettősség jellemezte a válaszokat. Többen úgy élték meg, hogy a darab egy tőlük teljesen távolálló világot jelenít meg, egy, a jelentől teljesen különválasztható időszakot. Többen úgy látták, hogy a darab idején, '98-ban még sok

volt a rasszista, ma már viszont ez kisebb probléma. A távolság érezhető abból a válaszból is, hogy „így kezdődhetett el egy szélsőjobboldali mozgolódás” vagy, hogy „kaptam egy világgépet a születésem előtti korszakból”. A válaszok másik részében viszont egyértelműen érződik egyfajta kettősség, hogy hiába játszódtott 20 évvel ezelőtt a darab, az üzenete érvényes napjainkra is. Ezzel összefügg, hogy sokan a korosztálybeli azonosság miatt is közelebb érezték magukat az előadás szereplőjéhez. Másoknak viszont idegen volt a tinédzserek ilyen típusú bemutatása, ami nehezítette őket abban, hogy beleéljék magukat a darabba. Érdekes módon felmerült az a kérdésfeltevés is, hogy „miért keverik bele egy ilyen témába a pubertáskort”, ami szintén azt jelzi, hogy az antiszemitizmus és a rasszizmus kérdését egy távoli problémaként kezelik, ami őket, korosztályuknál fogva nem érintheti.

Saját vélemény

Központi, sokakat megragadó/megmozgató témaként merült fel a darabban a kérdés, hogy kinek a véleményére hallgassunk. Az előadás során érezhető valami-féle kontraszt a fiatalok „saját” és a szülők véleménye között, amire sokan reflektáltak válaszaikban. Az őszinteség, a családon belüli kommunikáció fontossága is többször szóba jött. Több tanuló helytelenítette, hogy a darabban Kata szülei elhallgattak előle információkat, például azt, hogy zsidó származású.

Nagyon tetszett a résztvevőknek, hogy senki nem akarta őket befolyásolni, rájuk erőltetni egy bizonyos álláspontot a témával kapcsolatban. Ez tükröződött abban, hogy a darab után ők is sokkal készségesebben osztották meg, vállalták fel saját véleményüket, hiszen látták, hogy nincsenek jó és rossz válaszok.

Extrém válaszok

Néhányan olyan tanulságokat vontak le a darabból, ami tartalmilag eltért az átlagtól. Ilyen volt például az, hogy „Lehet náci vagyok, anélkül, hogy tudnék róla”. Más azt a következtetést vonta le, hogy „A nacionalizmus fontos, és aki a társadalom ellen tesz, annak pusztulnia kell”. Olyan válasz is érkezett, hogy „senki sem akar megegyezni a másikkal, csak köpködni kell”. Ezt a véleményt a válaszadó diák érthette a darabban látottakra, de akár az azt követő foglalkozás kimenetelére, osztálytársaival zajló vitára is.

Érdeemes kitérni arra is, hogy több diák is fontosnak találta megjegyezni, hogy milyen nagy hatással voltak rájuk a darab során elhangzott viccek: „én a rasszista vicceket hoztam haza magammal”, „kicsit durvák voltak, de jók”. Ebből is látszik, hogy a résztvevők egy részében mély nyomot hagyott, hogy az előadás tabuk nélkül fogalmaz.

Elért hatás

A tanulók többsége levont valamiféle tanulságot a darabból. A válaszadók egy része utalt arra, hogy a darab elgondolkodtatta és esetleg megváltoztatta a gondolkodását bizonyos kérdésekkel kapcsolatban. Az általános, darabból levont konklúzió az volt, hogy nem szabad, hogy előítéletünk legyen bárkivel szemben, mert sosem tudhatjuk mikén ment keresztül, mi az ő története.

Az előadás jellemzése

A visszajelzésekben a következő szavak fordultak elő a darab jellemzése kapcsán:

- » érthető
- » elgondolkodtató
- » élethű
- » „kirázott a hideg tőle”
- » „veszélyező közelség”
- » szókimondó
- » humoros
- » radikális

Szepes Anna, Török Tímea a drámafoglalkozások vezetőinek összefoglalója

A foglalkozások általános tapasztalata az volt, hogy a diákok legtöbbször nem mertek konkrétumokról, kínosabb kérdésekről beszélni, ezekben sokuknak nem volt kialakult véleménye, vagy nem is érdeklődtek irántuk, de az általánosabb kérdésekről szívesen vitáztak. Az érdeklődésüket az is mutatta, hogy gyakran foglalkoztak a fő témán kívül a szereplők számukra ismerősebb élethelyzeteivel,

mint a válás (itt meglepően erősen hibáztatták az apát), a szülőkbé fektetett bizalom kérdése, vagy a szerelem.

A leghosszabb beszélgetések a bűn, és a bűntudat fogalmakról szóltak, melynek végén legtöbbször kimondták, hogy ezek túl szubjektív fogalmak, és hogy a társadalomban szükség van objektív bűnök megfogalmazására. Ennek kapcsán szinte mindig elítélték a történet egyik szereplőjét, a szkinhead fiút, Robit, aki egy elloptott bicikli okán erőszakot követett el a roma származású fiúval szemben, és az áldozatát is, mint aki a többség véleménye szerint lopott. Direkt kérdés után is csak ritkán merült fel annak a lehetősége, hogy a biciklit esetleg nem a cigány fiú lopta el, pedig erre a történetben nincs egyértelmű válasz, ahogy arra sem, hogy mi történt a lépcsőházban (nem látjuk az akciót, csak zajt hallunk, majd pánikban visszatér a többiekhez Robi), amit szintén sokszor fogalmaztak meg úgy, mintha a cigány fiú kezdett volna el lökdösődni.

Akit egyáltalán nem találtak bűnösnek, sőt nem hibáztatták szinte semmiben az egész történetben, az a főszereplő lány, Kata. A legsúlyosabb vádak vele szemben, hogy naiv vagy könnyen befolyásolható. Általában hosszú ideig szimpatizáltak a szkinhead szereplőkkel is, különösen Áronnal, akit kifejezett értelmesek és vonzóknak találtak, valamint kevésbé agresszívnek, mint Robit. Azonban még Áron jövőképe felfestésekor is tendencia volt, hogy azt gyakran szomorúnak, és sikertelennek látták.

A történet továbbgondolásakor könnyebben kapcsolódtak a szereplők jövőjéhez és ritkábban vonatkoztatták azt a mai társadalom működésére. Alkalmanként mégis példaként hoztak aktuálpolitikai pártokat, illetve megemlítették, hogy a szélsőséges mozgalmak terjedése az internetnek köszönhetően ma még gyorsabb lehet.

A megszólalásoknál az osztályon belüli átlagos nézet általában konszolidálta a radikális véleményen levőket, ők ritkán, csak nagyon konkrét kérdések hatására kezdtek el beszélni. Legtöbbször érezhető volt, hogy tisztában vannak azzal, hogy csak egy szűk kör ért egyet meglátásaikkal, de amikor megszólaltak, akkor véleményük az időnként szélsőséges nézetek konkrét elemeit tartalmazta. Ilyenkor a többi diák közül szintén csak egy-egy ember vállalta a nyílt konfrontációt vagy a radikálissal ellenkező vélemény pontosabb kifejtését. Gyakran az is láthatóvá vált, hogy a fiatalok nem szoktak ilyen jellegű vitahelyzetben részt venni; sokszor nem arra hoztak ellenérvet, ami elhangzott, hanem saját mondanójukra fókuszáltak.

Úgy véljük, hogy a foglalkozásokon rendelkezésre álló idő alatt nem lehetséges a határozott vélemények megváltoztatása, fő célunk inkább a történetben rejlő témákon való közös gondolkodás, segítségnyújtás ahhoz, hogy fókuszáltan és kritikusan vizsgálják meg saját hozzáállásukat. Ez a megközelítés a kialakult véleményel még nem rendelkező diákok gondolkodására lehet a legnagyobb hatással.

A Haver foglalkozás visszajelzései

A Haver foglalkozás után kitöltött kérdőívek alapján elmondható, hogy a résztvevők hasonlóképpen értékelték a programot, mint az Újvilág előadást. Ugyanakkor a válaszaikban sokkal specifikusabban kitértek a zsidóság témakörre. Az egyik hangsúlyos téma a válaszokban a zsidó vallás és kultúra volt. Többen említették, hogy új információkat tudtak meg bizonyos zsidó szokásokról, hagyományokról. Új volt többek számára az is, hogy a „zsidóságban nem minden a vallás”. Szintén visszatérő reakció volt, hogy csodálkoztak azon, hány, magát zsidónak valló ember él ma Magyarországon.

A származás témája is többször előkerült a foglalkozásokon, például olyan formában, hogy „nincs ráírva az emberre, hogy zsidó”, illetve, hogy olyan emberekről

is kiderült, hogy zsidó, akikről nem is gondolták volna. Ahogy azt Kovács Mónika is kiemelte (Kovács 2000), a magyar történelemoktatás nem ad egy átfogó képet arról, hogy mit jelent zsidónak lenni, ezért is lehetett meglepő a diákok számára, hogy a zsidóság fogalma nem „csak” egy vallást foglal magába és hogy sok zsidó nincs is tisztában származásával. Kovács szerint a zsidóságot bemutató tankönyvi szövegek szinte kizárólag keresztény nézőpontból közelítik meg a témát. Ennek hatása jól látható például abból a válaszból, hogy „keresztényként nem sokat hallottam arról, hogy milyen a zsidóság”.

Ismét több diák említette, hogy a foglalkozás egy „szabad”, „védett” közeget teremtett, melyben lehetőségük nyílt tabuk nélküli beszélgetésre egy ilyen, általában érzékenynek tekintett témáról. Ebből kifolyólag felmerülhet a kérdés, hogy a diákok esetleg az iskolai vagy egyéb közegeket nem tekintik szabadnak, alkalmasnak a zsidóságról való beszélgetésre.

„Extrémnek” nevezhető válasz alig érkezett, sokkal kevesebb, mint az Újvilág előadás után. A válaszok alapján a legtöbb tanuló érdekesnek találta a foglalkozást, ahol újat tanulhatott a zsidóságról. Ellentétes következtetésekre nem jutott senki. A társadalmi előítéletesség témája ismét jelentős szerepet kapott, gyakori volt az a konklúzió, hogy a „zsidóság nem az, aminek az emberek és a média bemutatja”.

Bár több kevésbé specifikus, a konkrét témára fókuszáló válasz érkezett, mint például hogy „nem szabad előítéletesnek lenni”, többen írták, hogy „egyre jobban érdekel a származásom” vagy, hogy „valódi dolgokat kéne átértékelnem”. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tanulók nagy része nem csak befogadta, de tovább is gondolta a foglalkozáson elhangzottakat.

Visszajelzések tanároktól

2018 januárjában az osztályfőnököket ismét megkerestük egy pár perces mini--interjú keretében, hogy a programmal kapcsolatos észrevételeiket, visszajelzéseiket megosszák.

A válaszokból az derült ki, hogy a program minden osztályra nagy hatással volt: a legtöbben pozitív, meghatározó élményként élték meg. Fontos megjegyezni, hogy a tanulók közül volt olyan, akinek ez volt az első színházi élménye. Egyes

osztályokban elhangzott, hogy az Újvilágon tapasztaltak után igényt tartanak arra, hogy a jövőben is mehessenek színházba az osztállyal.

A foglalkozások után az osztályok nagy része feldolgozta az élményt, vagy szabad beszélgetés vagy osztályfőnöki és magyar óra keretei között. A tanárok elmondása alapján a diákokat a cselekményből leginkább Kata karaktere fogta meg, és a csattanó, amikor Katáról kiderül, hogy zsidó származású. Ennek kapcsán leginkább a származás témaköréről beszélgettek, illetve a családon belüli kommunikáció fontosságáról. A nyitva hagyott kérdés, hogy mi lesz Katával, sok esetben megragadta egyes tanulók fantáziáját, de érkezett olyan visszajelzés is, hogy nem tudtak ezzel a nyitottan hagyott lezárással mit kezdeni a darab végén és igényt tartottak volna egy „valódi” lezárássra. A beszélgetések alapján az a következtetés vonható le, hogy a diákok között jelentős különbségek voltak abban, hogy ki mit vitt haza a foglalkozásokból, vagy abban, hogy melyik szereplőkkel szimpatizáltak, illetve kit tartottak ellenszenvesnek.

Bár a program szinte minden diák számára egy emlékezetes élményt jelentett, lelkesedésük tárgya főképp a tantermi színház és a foglalkozások *formája* volt. Ez természetesen fontos, hiszen ez adta meg egyáltalán azt a keretet, hogy aktuális társadalmi kérdésekről vagy akár őket érintő személyes problémákról beszélgetni tudtunk. A tanárok hatalmas lelkesedéssel számoltak be arról, hogy olyan diákok is megszólaltak, véleményt formáltak, akik a tanórákon nem tartoznak az aktívabb résztvevők közé. Ebből is látszik, hogy a program elérte a demokratikus nevelés egyik fő célját: kritikus gondolkodásra ösztönzött. Volt olyan tanuló, aki beszámolót is írt az Újvilág előadásról a helyi lap ifjúsági szekciójába.

Konkrét értelemben az antiszemitizmus, rasszizmus témái nem minden osztályban kerültek elő újra a programokat követően, ez részben lehet amiatt is, hogy a tanárok nagy része nem volt jelen a foglalkozásokon. Ugyanakkor, a legtöbb megkérdezett tanár szerint szükség lenne további érzékenyítő foglalkozásra, a cigánysággal és zsidósággal kapcsolatban. Volt olyan osztály, ahol egyértelműen kiderült, hogy a tanulók nem azonosultak mélyebben a rasszizmus, antiszemitizmus kérdéskörével, inkább más, hozzájuk közelebb álló témák ragadták meg őket (család, közösség, életút).

Esettanulmány az egyik iskoláról: megfigyelések a foglalkozásokról, visszajelzések

A projektben részt vett csoportok közül az egyikről egy rövid esettanulmányt készítettünk, itt részletesen dokumentáltuk a foglalkozások menetét és megpróbáltuk nyomon követni a program utáni történéseket is.

Többek közt azért is ezzel a csoporttal foglalkoztunk kiemelten, mert ebben a közösségben volt egy magát radikálisként definiáló, illetve társai által is radikálisnak mondott fiú. Fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy hogyan reagál egy már radikálizált, szkinhead⁴ tanuló a programra.

Megtudtuk, hogy az említett fiú hasonló nézeteket valló baráti köre az osztályon kívüli, de főleg az iskolán belüli tanulókból tevődik össze. Bár osztályának többsége nem osztja a fiú radikális nézeteit, az osztálytársai elfogadták őt „olyannak, amilyen”, a népszerűbb fiúk körébe tartozik.

Általános jellemzők

A vizsgált csoport egy fővárosi gimnázium 10, 11 és 12-es tanulóiból tevődött össze. A csoportban fiúk és lányok vegyesen vettek részt. A csoport tagjai döntően középosztálybeli szülők gyermekei, de vannak közülük, akik szerényebb körülmények közül érkeztek. Nagyrészt budapesti diákok. A foglalkozásokon egy roma származású tanuló vett részt. A megkérdezett pedagógus szerint a csoport tagjai a világra nyitottak, érdeklődnek a társadalmi kérdések iránt, de sokszor nem elég tájékozottak ahhoz, hogy ezekről önálló véleményt alkossanak. Előfordul, hogy megjelenik egy-egy radikálisabb megnyilvánulás a tanórák során, de a tanulók többsége érvekkel meggyőzhető.

Az Újvilág foglalkozás

Az Újvilág előadás utáni foglalkozás során a diákok aktívan részt vettek, volt véleményük, és ezt bátran ki is fejtették. Az egyik első téma a darabban ellopott bicikli

⁴ A tanuló a szubkultúrához tartozó öltözködési elemeiből (Bomber dzseki, bakancs, fehér cipőfüző), illetve saját identifikációjából, valamint osztálytársai elmondása alapján következtettünk erre.

sorsa volt, amelyről a drámapedagógusok minden alkalommal megkérdezték a diákokat. Ebben a csoportban leginkább a „cigánybűnözés” kifejezésről szólt a vita. Itt a diákok egyik, a szélsőjobboldal által is alkalmazott érve az volt, hogy létezik, hiszen egy cigányvajda is kimondta a jelenség létezését.. Ugyanakkor a csoportot megosztotta, hogy ki mit gondol a rasszizmusról, például az egyik diák kifejtette, hogy aki otthon a „nagyagyarkodást” látja, az lesz leginkább „nagy magyar”.

A beszélgetés során előjött egy érdekes kérdés, amiről hosszabb ideig folyt a vita:

Mi az, hogy bűn? Csak az számít annak, amiről büntudatot is érzünk? Vagy érezhetünk-e olyan iránt büntudatot, ami nem is bűn?

Ez a kérdéskör spontán jelent meg, és a válaszok közt sok volt az eltérő vélemény. Volt, aki szerint, ha valami iránt nem érzünk büntudatot, az nem nevezhető bűnnek. Más erre úgy reagált, hogy akkor miért van az, hogy sok olyan dolog iránt is büntudatot érzünk, ami nem „igazi” bűn. Ez a kérdés az előadás során többször is megjelenik, és többféle megközelítésben reflektál rá a történet, tehát kulcsfontosságú ennek megvitatása a diákokkal. A tanulók egy része rendkívül önreflexívnek bizonyult e tekintetben és volt olyan, aki bevallotta, hogy a darab során egy ideig nem érzett büntudatot a darabban megsérült roma fiú iránt, aztán amikor rájött, hogy ez valószínűleg azért van így, mert roma, akkor elszégyellte magát és rájött, hogy benne is dolgoznak az előítéletek, annak ellenére, hogy tudna róla. Olyan definíciós és identifikációs kérdések is felszínre kerültek, hogy vajon mit is jelent magyarnak lenni, mi az, hogy „nagy magyar”, rasszista vagy liberális. Erről érdekes beszélgetéskedemények alakultak ki, de rövid volt az idő ahhoz, hogy bármelyik témába is részletesen elmélyüljenek. Mégis megfogalmazásra került, hogy szerintük a szélsőséges liberalizmus és a szélsőjobboldali eszmerendszer kevéssé különbözik egymástól, a túl „politikai korrektkedés” szinte konszenzusos alapon elvetették. Ezt támasztja alá a következő idézet is:

„Nem találkoztam még liberálissal, de hallottam, hogy van ilyen, hogy csak azt mondja, hogy Te rasszista vagy. Elvakultan hirdet egy eszmét, azzal van igazán bajom.”

Érdekes volt azonban, hogy annak ellenére, hogy a diákok karakteres véleményét fogalmazták meg az egyes identitásokkal és eszmékkel kapcsolatban, sokszor rosszul használják azokat (pl: libertarista, libertáris).

A foglalkozáson részt vett a szélsőséges nézeteket nyíltan képviselő fiú is. A beszélgetés során a fiú és az osztály egy része ellentétes pólusokat képviselt: az egyik

diák azt mondta neki, hogy feleslegesen vitatkoznak, úgy sem fognak tudni közös nevezőre jutni, mivel ő rasszista. A fiúnak egyébként tetszett a darab; a foglalkozás során azt mondta, hogy teljes mértékben azonosulni tudott a két szkinhead szereplővel, tetszett neki, hogy reálisan vannak bemutatva. A beszélgetés után az oktatási program szervezői körében felmerült, hogy a darab azáltal, hogy nem mondott ki egyértelmű értékítéletet és nem ítélt meg a szkinhead fiúk felett, megerősítheti-e a fiú már egyébként is radikális nézeteit.

Haver foglalkozás

A foglalkozáson az egyik feladat egy véleményvonal készítése volt, amikor a diákoknak aszerint kell elhelyezkedniük egy képzeletbeli vonal mentén, hogy mennyire értenek egyet egy adott állítással. Az egyik végére a teljesen egyetértők, a másik végére pedig azok állnak, akik egyáltalán nem értenek egyet az adott állítással. Az egyik ilyen állítás az volt, hogy aki Magyarországon születik, az magyar. Erre a diákok sok mindent említettek, de különösen fontos kérdésnek gondolták a hazai romák esetét. Egy fiú szerint a „cigány” sem vallja saját magát magyarnak, „inkább azt mondja, hogy dikh má more. A Hős utcai cigányok sem magyarok, csak kapják a segílyt, azt annyi.” Olyan vélemény is megjelent,

hogy az itt született kínaiak sem magyarok. Azonban az ellentétes vélemény is markánsan képviselve volt az osztály egy másik csoportjában, akik szerint lélekben kell magyarnak lenni.

A foglalkozás egy pontján kitértek a Haver önkéntesek a darabban megjelenő dobozra és megkérdezték, hogy a tanulók szerint mit szimbolizált. Az erre a kérdésre válaszolók egyértelműen feleltek: a doboz sorsfordító volt a lány számára, hiszen az eredettörténetét szimbolizálta, amely eddig lezárt volt számára.

Ugyanakkor a diákok igen keveset tudtak a zsidóságról, ami „ismeretük” volt, az is inkább a sztereotípiákon alapult. Ilyen volt például az, hogy a „zsidók inkább a szellem fejlődéséért vannak, nem a testi fejlődésért” vagy például, hogy az egyik Haver önkéntes biztos, hogy nem lehet zsidó, mert a zsidóknak „világosabb a bőrük”.

A szkinhead fiú ezen a foglalkozáson már nem vett részt (orvosnál volt abban az időben). Ezt az osztálytársai egyértelműen úgy értékelték, hogy direkt kérte el magát a foglalkozásról.

Későbbi visszajelzések

Január elején egy mini-interjú keretében beszélgettünk a csoportban résztvevő diákok kísérő tanárával.

Ennek során visszajelzést kaptunk például arra, hogy jobb lenne, ha a programok az iskolai tanórák idejében valósulnának meg. Ezáltal több olyan diák juthatna el a foglalkozásra, akinek igazán „szüksége lenne rá”, és nem csak az, akit eleve foglalkoztatnak a különböző társadalmi problémák. Az, hogy az előadás utáni foglalkozás az iskolai tanórák utáni időben történt, több diák számára elvett az élményből, bár szemmel láthatólag élvezték a foglalkozást, többen nem örültek annak, hogy szabadidejük egy részét kötelező jelleggel itt kellett tölteni. A csoport már több hasonló foglalkozáson részt vett, de a visszajelzések alapján ez ragadta meg őket legjobban. Összességében pozitív élményt nyújtott számukra a program, és több beszélgetést, vitát indított el a későbbi hetek során, mind osztályfőnöki órán és a tanórákon kívül is.

Ugyanebben az iskolában viszont volt egy olyan csoport is a 12. évfolyamból, ahonnan több diák is arra kérte tanárait, hogy ne legyen több ehhez hasonló foglalkozás, szerintük ők már eleget gondolkodtak ezekről a kérdésekről, és „az ő véleményüket már úgy sem tudják megváltoztatni”.

A tanárt arról is kérdeztük, hogy mennyiben változott meg az osztály hozzáállása a szkinhead fiúhoz a program után, illetve történt-e egyáltalán bármiféle változás. A válaszból az derült ki, hogy nem történt ilyen hatás; bár a foglalkozások során több vita is elindult, ezek nem alakultak tartósabb nézeteltérésekké.

Felmerülhet a kérdés, hogy az előadás akár kontraproduktív is lehet, ha a látottak nem kerülnek részletes feldolgozásra. Nehezíti a helyzetet, ha valaki a csoportban már eleve radikális nézeteket vall, hiszen a másodlagos deradikalizáció egy hosszabb, összetett folyamat: egy három alkalmas foglalkozás önmagában nem tud mélyreható változást elérni, ha az iskola utána nem tudja az addigi eredményeket továbbvinni és elmélyíteni a diákok tudását az ilyen érzékeny kérdésekkel kapcsolatban.

Konklúzió

Az Újvilág projekt egyik erősségének azt láttuk, hogy szinte minden résztvevőben kiváltott valamiféle hatást. Ez feltehetőleg annak köszönhető, hogy nem didaktikus módon közelítette meg az előítéletesség és a származás témáit. Azon keresztül, hogy konkrét, a tinédzsereket foglalkoztató témákat is bemutatott, megragadta a tanulók figyelmét, és lehetőséget adott arra, hogy a diákokat a társadalmi kérdésekkel kapcsolatosan is gondolkozásra ösztönözze. **Ez alapján elmondható, hogy az olyan kívülről érkező iskolai programoknak, mint az Újvilág, meghatározó szerepük van egy társadalmi érzékenyítő folyamat elindításában. Azonban a későbbi visszajelzések alapján azt érzékeltük, hogy ahhoz, hogy a program ne csak átmeneti, de valós hatást is elérjen, a pedagógusok állandó közreműködése kulcsfontosságú. Ezt gátolja az a tény, hogy a formális iskolai keretek nem kielégítőek ahhoz, hogy a foglalkozások által elért átmeneti változást fenntartsák.**

Ugyanakkor az is nagyon fontos, hogy ne érezzék úgy a diákok, hogy kötelező jelleggel kell részt venniük „ilyen jellegű”, zsidósággal vagy tágabb értelemben vett érzékenyítéssel kapcsolatos programok sorozatában. Sokszor ugyanis azt a kritikát is megkapják a hasonló programok, hogy ilyen rendszeresen nincs rájuk szükség,

amely az Újvilág esetében is megtörtént. Így fontos mind a pedagógusok, mind pedig a hasonló témában tevékenykedő, oktatással foglalkozó szervezetek közti egyeztetés és adott esetben a kooperáció. Ha a különböző szervezetek rendszeresen egyeztetnek, programjaik jobban egymásra épülnek, amelyre az Újvilág komplex oktatási csomag esetében is kísérletet tettünk, akkor talán kevésbé lesz az az érzése a részt vevő diákoknak, hogy már megint ugyanarról kell hallaniuk/beszélniük. Továbbá, minél multidiszciplinárisabb egy adott oktatási program, annál nagyon élvezettel fognak a diákok részt venni benne. Ennek jótékony hatásait az Újvilág oktatási projekt során maximálisan megtapasztaltuk.

A két foglalkozás után kitöltött kérdőív eredményeinek összegzése során azt a következtetést vontunk le, hogy a három nyitott kérdés talán lehetett volna konkrétabb, az Újvilág témáira konkrétan utaló. Ebben az esetben a diákok talán jobban kifejtették volna a témáról alkotott véleményüket. Ugyanis a feltett nyitott kérdések nem adtak elegendő támpontot ahhoz, hogy a résztvevők reflektálni tudjanak az előadáson és a foglalkozásokon történetekre, a válaszadás során túl könnyen kikerülhet a gondolkodás. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a túldokumentálás, a túl részletes kérdéssor, amely más, hasonló programok esetében megjelenik, a „ló másik oldala”, ami szintén nem arra sarkallja a diákokat, hogy valóban elgondolkodjanak a válaszokon. Azt látjuk tehát, hogy nagyon óvatosan lehet csak „mérni” a „hatását” egy-egy ilyen programnak, és fontos szem előtt tartani, hogy túl bonyolult felépítés esetén kontraproduktív is válhat a kezdeményezés. Nagyon fontosnak és hasznosnak tartjuk az oktatási programok hasonló jellegű dokumentációját, kiértékelését és nyilvánossá tételét. Ezzel a rokon szervezeteket és a pedagógusokat is segíthetik, valamint saját munkájukat is pontosíthatják.

Hozzájárulhat az előítéletek csökkentéséhez, ha a pedagógusok nyíltan és természetesen beszélnek a kisebbségekről vagy kisebbségi kérdésekről a diákokkal a téma osztályteremben való előkerülése esetén. Továbbá, ha minél kevésbé tabusítják ezeket a témákat, ami abban is megnyilvánulhat, hogy természetes szavakként használják például a roma vagy a zsidó szavakat a diákokkal való beszélgetések során.

Semmiképpen sem szeretnénk, hogy ha az lenne a végkicsengése ennek az összefoglalónak, hogy a pedagógusok hibája, hogy sokszor nem kerül be az

emberi és kisebbségi jogi oktatás, az anti-diszkriminációra és demokratikus értékekre való nevelés a tantermi keretek közé. Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy ez nem csak a tanár jószándékán és lelkesedésén múlik, számos más tényező is sokszor megakadályozza ezt. Úgy látjuk azonban, hogy ha a pedagógusok ki is „szervezik” az ilyen irányú tevékenységet a hasonló programoknak, mint az Újvilág, fontos az utómunkálatok elvégzése és hogy a gyerekek úgy érezzék, a programban kapott tudás és gondolatok integrálhatóak a mindennapokba, nem csak a foglalkozás alatt és után érvényesek. Ha az Újvilághoz hasonló oktatási programban részt vett az adott közösség, talán segíthet a további időszakban, ha a pedagógus a későbbiekben visszautal az ott elhangzottakra, megbeszélte, hogy az ne csak egy, a mindennapokon kívülálló eseményként rögzüljön a diákok fejében.

Hannah Arendt (1963) szerint a „gonosz banalitását” csak kritikus gondolkodással lehet kivédeni. A program során tapasztaltak, valamint a tanárok, diákok és önkéntesek visszajelzései azt mutatták, hogy ma Magyarországon kiemelten szükség van a kritikus gondolkodás fejlesztésére, a demokratikus nevelés, az érzékenyítő, interaktív foglalkozások kezdeményezésére és a már meglévő programok folytatására, minél több iskolába való eljuttatására. Ez ahhoz is elengedhetetlen, hogy a tanulók a közösségben vagy médiában látottak helyett ki tudják alakítani a saját, önálló véleményüket, ezáltal felismerjék a radikalizmus veszélyeit és ez cselekvésre ösztönözze őket.

Bibliográfia

- Arendt, Hannah. A Report on the Banality of Evil. Faber, 1963.
- Bábszínház, Vojtina, „Színházi Nevelési Program,” Vojtinababszinhaz.hu. 2016, http://www.vojtinababszinhaz.hu/aloldal_tartalom.php?oid=1111 [Letöltés dátuma: 2018. január 22].
- Bass, L., szerk. *Értük és velük: Színházzal az előítéletmentes fiatalságért.* Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 2006.

- Bethlenfalvy, Á. és Lipták, I. „A színházi nevelésről,” Taní-tani Online, 2016, http://www.tani-tani.info/081_bethlenfalvy_liptak. [Letöltés dátuma: 2018. január 22].
- Bjørge, D. *Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups*. Oslo: Working paper no. 627, Norwegian Institute of International Affairs, 2002.
- Cziboly, Á., szerk. *Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv*. Budapest: InSite Drama, 2017.
- Félix, A. és Gregor, A. „Kell egy csapat? – a Jobbik és fiatal támogatóinak vizsgálata, különös tekintettel a társadalmi nemekre.” In *Másodkézből – Magyar Ifjúság*, szerkesztette Nagy, Á. és Székely, L, 263–291. Budapest: Iszt Alapítvány Kutatópont, 2014.
- Káva Kulturális Műhely. „Rólunk – Káva Kulturális Műhely,” 2018. <http://kavaszinzhaz.hu/rolunk/>. [Letöltés dátuma: 2018. január 22].
- Kerekasztalszinzhaz.hu. „Rólunk,” 2011. <http://kerekasztalszinzhaz.hu/rolunk/>. [Letöltés dátuma: 2018. január 15].
- Kolibri Gyermekek- és Ifjúsági Színház. „A Kolibri,” <http://kolibriszinzhaz.hu/a-szinzhazrol/a-kolibri/> [Letöltés dátuma: 2018. január 15].
- Kovács, M. *Treatment of Jewish Themes in Hungarian Schools*. New York: American Jewish Committee, 2000.
- Kovács, M. „Holokausztoktatás és tanártovábbképzés: a nemzetközi gyakorlat.” In *A holokauszt, az iskola és a tanár: A holokauszt téma iskolai oktatása: helyzetelemzés és képzésfejlesztés*, szerkesztette Forrás-Biró A, 11-48. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI), 2016.
- Nordbruch, G. *The role of education in preventing radicalisation*. [ebook] Radicalisation Awareness Network. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/role_education_preventing_radicalisation_12122016_en.pdf [Letöltés dátuma: 2018. január 22].
- Péter, F. *A demokratikus nevelés gyakorlata*. EUDEC. Available at: <http://www.demokratikusnevelés.hu/index.php/uj-demokratikus-nevelés-trening> [Letöltés dátuma: 2018. január 22].

- Ramalingam, V. *Far-right extremism: trends and methods for response and prevention*. London: Institute for Strategic Dialogue, 2014.
- Witte, R. *Practical Guide to the Deradicalisation of Youngsters*. Utrecht: FORUM, Institute for Multicultural Development, 2009.

1. sz. melléklet: Előzetes kérdőív a tanárokkal

- Meséljen röviden az osztály összetételéről! (gender, társadalmi osztály, etnikai háttér) Vannak –e komoly társadalmi különbségek az osztályon belül és ha igen, ez okoz-e konfliktust?
- Honnan járnak be a diákok? Van –e más településről bejáró? Ha igen, hányan, honnan?
- Vannak-e komoly képességbeli, motivációbeli különbségek az osztályon belül? Van-e az átlagosnál nagyobb széthúzás vagy valami olyan konfliktus, ami komolyan befolyásolja az osztályközösséget?
- Ha vannak romák (vagy más kisebbségek), milyen a státuszuk az osztályban? Ez összefügg-e származásukkal?
- Hogy látja, milyen az osztály érdeklődése, van-e kiforrott politikai véleményük? Vannak –e előítéletes megnyilvánulások egyes csoportokkal szemben?
- Mi az, ami szerint különösen érzékeny vagy fontos lenne, hogy előkerüljön a Haver foglalkozáson (zsidósággal, romákkal, menekültekkel kapcsolatban vagy egyéb)?
- Van-e még valami, amit el szeretne mondani?

